

De samenwerking en verstrengeling van politiek en journalistiek in het dossier Bijlmerramp

De verhouding tussen politiek en journalistiek rond de Bijlmerramp werd gekenmerkt door een uitzonderlijk complexe dynamiek. Samenwerking, onderlinge afhankelijkheid en strategische beïnvloeding tussen een beperkt aantal journalisten en enkele politici liepen in de loop der jaren door elkaar heen. Het lijkt mij onjuist om daarbij te spreken in generalisaties over *'de media'*, *'de journalistiek'* of *'de politiek'*. Evenmin acht ik het zinvol om te spreken over *'de overheid'* of *'de ambtenarij'* alsof het homogene entiteiten zouden zijn.

Wat wel duidelijk moet worden onderscheiden, is dat een onafhankelijke Raad voor de Luchtvaart die een internationaal luchtvaartongeval onderzoekt volgens ICAO Annex 13 geen overheid is, maar een door de overheid ingestelde, onafhankelijke onderzoeksinstantie met een eigen mandaat, werkwijze en internationaal vastgelegde verantwoordelijkheden.

Politiek en journalistiek hadden elkaar nodig om hun doelen te bereiken. Die wisselwerking werd mede beïnvloed door maatschappelijke onrust, emoties, geruchten en veronderstellingen in de Bijlmermeer. Die wederzijdse afhankelijkheid had echter ook een prijs: de grens tussen waarheidsvinding, politieke druk, narratieve constructie en journalistieke onafhankelijkheid vervaagde. Dat gold overigens niet in gelijke mate voor iedereen die over de ramp en haar nasleep schreef of berichtte.

Wat daarbij opvalt, is dat in zowel de Nederlandse media als de politiek structureel beperkte deskundigheid op luchtvaart technisch gebied aanwezig was. Dit contrast is zichtbaar wanneer men Nederlandse publicaties vergelijkt met buitenlandse, met name Amerikaanse analyses, waarin complexe luchtvaartkundige vraagstukken vaak zorgvuldiger en inhoudelijk consistentere werden uitgelegd.

Een verborgen journalistieke coalitie

Uniek in de Nederlandse journalistieke geschiedenis was de geheime samenwerking tussen concurrerende onderzoeksjournalisten. Vincent Dekker (Trouw), Pierre Heijboer (de Volkskrant) en de NOVA-journalisten Joost Oranje en Rob de Lange vormden, buiten het zicht van redacties en publiek, een informele alliantie. Het doel was het delen van informatie, het coördineren van onderzoek en het versterken van elkaars publicaties, vanuit de overtuiging dat er misstanden bestonden die aan het licht moesten worden gebracht.

Dekker beschrijft in 2022 op de KRO-NCRV-website rond het project *Rampvlucht* hoe deze samenwerking tot stand kwam: ongeveer een jaar na de ramp zocht Heijboer contact. Eerder was er al contact tussen politicus Rob van Gijzel en Dekker, zoals blijkt uit bronmateriaal in het Nationaal Archief, onder meer in het nooit gepubliceerde dagboek van Van Gijzel. Vanaf dat moment werd in het geheim samengewerkt, uit angst voor professionele consequenties. Taken werden verdeeld, timing werd afgestemd en publicaties strategisch op elkaar aangesloten. Wanneer NOVA uitzond, volgden Trouw en de Volkskrant met nadere berichtgeving.

Deze beschrijving klinkt spannender dan de praktijk vermoedelijk was. Joost Oranje schetst de samenwerking aanzienlijk nuchterder: als een vorm van professionele informatie-uitwisseling, waarbij iedere journalist zijn eigen verantwoordelijkheid, afwegingen en visie bleef behouden. Er was geen sprake van het klakkeloos overnemen van elkaars materiaal om de betrouwbaarheid kunstmatig te verhogen.

Tegelijkertijd is het evident dat kruisverwijzingen tussen media een versterkend effect hebben. Formuleringen als ‘zoals *Trouw onlangs publiceerde*’ of ‘zoals *NRC en Trouw eerder meldden*’ wekken bij het publiek de indruk van meervoudige bronbevestiging, terwijl de informatie in feite kan teruggaan op één en dezelfde bron. Dat mechanisme vergroot de waargenomen betrouwbaarheid van informatie, ongeacht de feitelijke onderbouwing.

De samenwerking kende bovendien duidelijke grenzen. Waar de ene journalist afzag van publicatie vanwege onvoldoende feitelijke onderbouwing – bijvoorbeeld rond verhalen over mannen in witte pakken, een extra rondje of afwijkende routes – besloten anderen deze elementen wel te publiceren, soms op een manier die bijdroeg aan verwarring. Suggesties dat “de overheid zaken achterhoudt” kregen zo een eigen dynamiek, los van verifieerbare feiten.

Nuancering binnen de samenwerking

Het is daarom essentieel om onderscheid te maken. Joost Oranje heeft zich later nadrukkelijk niet willen laten insluiten in wat kan worden aangeduid als het kamp-Dekker-Heijboer. Hij herkende zich niet in de steeds verder escalerende verslaggeving, waarin hypothesen zonder toegang tot primaire technische data herhaald werden. Oranje bleef dicht bij verifieerbare feiten en bij de grenzen van journalistieke verantwoordelijkheid wanneer essentiële bewijsvoering ontbrak.

Deze nuancering is cruciaal. De samenwerking bestond, maar zij was niet homogeen. Waar Dekker en Heijboer gaandeweg opschoven richting suggestieve onthullingen, bleef Oranje kritischer op aannames en terughoudender in zijn conclusies.

Journalistiek als politiek instrument

Aan politieke zijde fungeerde Rob van Gijzel als spilfiguur. Zijn bijnaam 'Bijlmerboy' typeerde zijn vasthoudendheid. Hij sloot aan bij de vragen en vermoedens die in journalistieke publicaties werden opgeworpen, met name bij de benadering van Vincent Dekker. Mediaberichten werden vertaald naar Kamervragen, die op hun beurt weer aanleiding gaven tot vervolgonderzoeken. Zo ontstond een cyclisch proces: journalistiek, gebaseerd op geruchten, veronderstellingen en secundaire bronnen, voedde politieke druk; politieke druk genereerde nieuw nieuws, waar vervolgens opnieuw verslag van werd gedaan.

Deze dynamiek bereikte haar hoogtepunt bij de totstandkoming van de parlementaire enquête. Het is niet overdreven te stellen dat een beperkte groep journalisten en politici zich hier actief voor heeft ingezet, mede omdat de verwarring in de loop der jaren zodanig was toegenomen dat vrijwel geen enkel instituut nog werd vertrouwd – inclusief medische instellingen en de luchtvaartsector. Om het parlement te bewegen waren provocerende onthullingen nodig, zoals vermeende grondstoffen voor zenuwgas Sarin en het verpulveren van verarmd uranium. Deze verhalen creëerden morele urgentie, maar hielden bij evenwichtige beschouwing geen stand. De voortdurende stroom van publiciteit droeg er wel toe bij dat bij hulpverleners en bewoners het gevoel ontstond dat er "iets verborgen moest zijn". Waar voortdurend rook is, zo leek het, moest wel vuur zijn.

Verlies van onafhankelijkheid en instrumentalisering van emotie

De intensieve verwevenheid van journalistiek en politiek roept fundamentele vragen op over onafhankelijkheid. Journalisten werden niet alleen waarnemers, maar ook actoren binnen een politiek proces. Emotie werd daarbij een instrument. Rob Oudkerk stelde later dat de enquête nooit door politici had mogen worden uitgevoerd; de politieke druk, ook binnen partijen, overschreed volgens hem de zorgvuldigheid die waarheidsvinding vereist.

Dekker concludeerde dat men vooral "rust in de tent" wilde en het gevoel wilde geven dat er was geluisterd. Daar staat echter een andere interpretatie tegenover: dat Dekker zelf door het blijven presenteren van onbewezen hypothesen het dossier kunstmatig decennialang openhield. Gesprekken met oorspronkelijke onderzoekers en primaire bronnen werden vermeden, omdat zij als onbetrouwbaar of als onderdeel van een vermeend complot werden gezien. Verhalen die bij de parlementaire enquête van 1999 reeds waren weerlegd, bleven 'in de lucht'. Daarmee lijkt het behoud van het narratief belangrijker te zijn geworden dan het tonen van de feitelijke stand van zaken aan bewoners en nabestaanden.

De enquête als politiek instrument

Joost Oranje sprak na afloop over “politiek op zijn lelijkst”. Daarmee verlegde hij de aandacht van waarheidsvinding naar politieke afwikkeling. Opmerkelijk is dat ook zijn eigen eerdere vermoedens door het eindrapport van de enquête werden weerlegd. In beeldvorming kreeg de enquête een politieke functie, maar inhoudelijk zijn de feiten in het rapport *Een beladen vlucht* zorgvuldig en correct vastgelegd.

Het is daarom analytisch onzuiver om de parlementaire enquête dertig jaar later als een wassen neus af te doen en onbewezen hypothesen opnieuw te introduceren zonder concreet te maken wat feitelijk onopgelost zou zijn gebleven. Zowel Dekker als Van Gijzel blijven vasthouden aan weerlegbare complottheorieën. Dat is niet fair tegenover bewoners en nabestaanden, omdat het juist de duidelijkheid ondermijnt die zij verdienen.

Geheimhouding als recht, niet als rookgordijn

Een terugkerend verwijt betreft blijvende geheimhouding. Deze wordt vaak geïnterpreteerd als falen of als doofpot denken. Dat is een misvatting. De internationale procedures voor luchtvaartongevallen, vastgelegd in ICAO Annex 13, kennen expliciete afspraken over vertrouwelijkheid. Dat zijn geen trucs, maar internationaal overeengekomen rechten en plichten die zorgvuldige en onafhankelijke waarheidsvinding mogelijk maken.

Volledige transparantie kent altijd grenzen. Die grenzen bestaan niet alleen voor staten, maar ook binnen de journalistiek zelf, bijvoorbeeld via bronbescherming. Opvallend is dat deze parallel zelden wordt uitgelegd. In plaats daarvan wordt vertrouwelijkheid bij overheden gepresenteerd als verdacht, waardoor een schandaalframe ontstaat waar uitleg passender zou zijn.

In werkelijkheid is het maximaal haalbare aan overheidsdocumenten inmiddels openbaar gemaakt. Alleen specifieke technische bewijsvoering en getuigenverklaringen blijven tot circa 2062 afgeschermd, volgens internationale afspraken. Daarmee is ook tegemoetgekomen aan de oproep van het Adviescollege Openbaarheid en Informatiehuishouding: transparantie waar mogelijk, zonder afbreuk te doen aan zorgvuldigheid.

Conclusie: een gemiste kans

De samenwerking tussen politiek en journalistiek in het Bijlmerdossier toont zowel kracht als tekortkomingen. Zij bracht informatie boven tafel en hield het dossier op de agenda, maar leidde ook tot verwarring, politisering en blijvend wantrouwen. Achteraf

blijkt dat veel aantijgingen en insinuaties weerlegbaar waren. Na dertig jaar is het bovendien mogelijk om contra-indicaties te betrekken en tunnelvisie te vermijden.

Dat er desondanks onbeantwoorde vragen blijven bestaan, zegt mogelijk minder over de feiten – die liggen grotendeels vast – dan over de moeite om met resterende onzekerheid om te gaan. Wantrouwen bleek een krachtige motor, mede gevoed door verontrustende berichtgeving. Tegen die dynamiek is moeilijk op te boksen, hoe transparant men ook is, omdat het onmogelijk is te bewijzen dat iets niet bestaat.

Juist daarom had van de journalistiek meer mogen worden verwacht: meer uitleg, meer zelfreflectie en een explicietere omgang met onzekerheden. Het ontbreken daarvan heeft het vertrouwen in instituties in de jaren negentig ernstig ondermijnd. Dat is wellicht de meest blijvende schade van dit dossier.